

Németh Márton

Az állampolgári részvétel új intézményének első hazai tapasztalatai

**Részvételi költségvetések Budapesten és a fővárosi
kerületekben (2016-2022)**

**The First National Experiences of the New Institution of
Public Participation**

**Participatory Budgets in Budapest and the Capital Districts
(2016-2022)**

ÖSSZEFOGLALÁS

Az állampolgári részvétel új intézményeinek erőteljes fejlődése általános tendencia a világban az elmúlt évtizedekben. A demokratikus innovációk egyik legígéretesebb területe a közpénzügyeket célozza, és az önkormányzati költségvetések felett kíván több ellenőrzést és beleszólást projekteként induló modellek mára sok helyen bevett gyakorlattal rendelkeznek, és a jog- és a politikatudományi diskurzus is egyre erőteljesebb érdeklődést mutat irántuk. Az elmúlt néhány évben, 2010 után a közép-kelet-európai régióban, illetve a visegrádi négyek országaiban, majd pedig Magyarországon is rohamos fejlődésnek indult a terület, különösen a részvételi (közösségi) költségvetés intézménye. Az alábbi elemzésben a részvételi költségvetések budapesti megvalósítását vizsgálom a kerületekben, illetve a Főváros költségvetése tekintetében.

Kulcsszavak: állampolgári részvétel, demokratikus innovációk, részvételi költségvetések, főváros

SUMMARY

The strong development of new institutions for citizen participation has been a general trend in the world over the last decades (OECD, 2020: 70). One of the most promising areas of democratic innovation is in public finance, aiming to give voters more control and say over municipal budgets. What started out as pilot projects are now well established in many places, and there is a growing interest in them in legal and political discourse (Fischer-Bollin, 2021). In the last few years, after 2010, they have been developed in the Central and Eastern European region (Klimovský, Jurjan, Nemeč, 2021) and in the V4 countries (Mikuš, Brix, Šmatlánek, 2021), and in Hungary (Oross, Kiss, 2021), the field has developed rapidly, especially the institution of participatory (community) budgeting. In the following analysis, I will look at the implementation of participatory budgets in Budapest in the districts and in the budget of the Capital.

Keywords: Citizen participation, democratic innovations, participatory budgets, capital city

BEVEZETÉS ÉS CÉLKITŰZÉS

A téma terjedelme miatt nem célozom az egyes projektek részletes, átfogó elemzése, sokkal inkább egy általános képet szeretnék felvázolni. Jelen írás keretein belül ezért

- összefoglalom a részvételi költségvetés fogalmát a nemzetközi és a hazai szakirodalom tükrében,
- röviden ismertetem a korszakhatárnak tekinthető 2019-es önkormányzati választásokat megelőző kísérleteket,
- bemutatom a részvételi költségvetés összefüggéseit a hatályos önkormányzati joganyaggal, végül
- elemzem a regionális lemaradásunk lehetséges okait.

Az elemzés második részében azt vizsgálom, hogy milyen főbb irányok, tendenciák figyelhetők meg, illetve hol tartanak ma a részvételi költségvetés intézményének első budapesti kezdeményezései néhány főbb szempont, illetve a legjelentősebb néhány objektív mutató (résztevőszám, elköltendő összeg, a folyamat deliberatív jellege) tükrében.

Az általános jellemzők megállapítása után érdemes értékelnünk az eredményeket a régió más városai, illetve a nemzetközi szakirodalom általános megállapításai alapján, mivel a Covid-járvány okozta lezárások és gazdasági nehézségek miatt sajnálatos módon nagyon kevés önkormányzatban áll rendelkezésre annyi adat és tapasztalat, ami mélyebb összehasonlító elemzéseknek adhatna alapot.

Ki kell emelnünk továbbá, hogy az eredmények alaposabb vizsgálatát egyéb módszerek (kérdőíves kutatás, mélyinterjúk) alkalmazása kell, hogy kiegészítse, annak érdekében, hogy pontosabb képet kaphassunk a hazai részvételi költségvetések első néhány évéről. Jelen írás ehhez a munkához kíván hozzájárulni a legfontosabb keretek tisztázásával, és hazai kísérletek tágabb kontextusba helyezésével.

MÓDSZERTAN ÉS CÉLKITŰZÉS

A nemzetközi és a hazai szakirodalom alapján jelen tanulmányban és a fővárosi projekteket elemző második részben az alábbi szempontok szerint vizsgálom az egyes kezdeményezések céljait és az első eredményeit. A társadalmi és a helyi közéleti kontextus, illetve a deklarált célok rekonstruálása során a nyilvánosan elérhető információkon túl a hazai szakirodalom értékelő forrásaira (Oross–Kiss, 2021; Merényi 2020a,b), illetve a projekteket támogató szakértőknek az egyes projekteket bemutató írásaira (Gosztonyi–Merényi 2020; Gosztonyi, 2021) támaszkodom. A jogi, pénzügyi keretek és az elért részvétel mértékének elemzése elsősorban az önkormányzatok, illetve a lebonyolításban résztvevő testületek, civil szervezetek adatain alapszik.

Az intézmény megszületésének körülményei, a kezdeményezők deklarált céljai

Amennyiben voltak jelentősebb politikai és társadalmi viták a kérdés körül, ezeket röviden igyekszem bemutatni. Külön kitérek a civil háttér kérdéssére, hogy jobban láthassuk, hogy mennyiben nevezhető alulról jövő kezdeményezésnek a helyi részvételi költségvetés, mivel a helyi projektek tartóssága kapcsán ezt a szakirodalom egy kiemelten vizsgálandó kérdésként kezeli (Sintomer, 2012:31; Bednarska–Olejniczak, 2020:4). A kezdeményezők által meghatározott általános és konkrét célkitűzéseket a részvételi költségvetés kapcsán elsősorban a helyi politikusok, önkormányzati vezetők nyilvános megszólalásai alapján elemzem, valamint Oross és Kiss (2021) mélyinterjúkon is alapuló tanulmányára támaszkodom.

A részvételi költségvetés jogi, pénzügyi és adminisztratív keretei

A részvételi költségvetésre elkülönített források nagyságát, a megszervezésre fordított anyagi és szervezeti erőforrások mértékét,

a források elköltésének szempontrendszerét (tárgyi, területi megkötések) a rendelkezésre álló nyilvános hivatali információk alapján vizsgálom.

A részvétel mértéke és az eredmények értékelése

A kezdeményezéssel megszólított, illetve abban aktívan résztvevő polgárok számát, az összlakossághoz viszonyított arányát, valamint a részvételi költségvetésre benyújtott, illetve megvalósult ötletek nagyságát szintén az önkormányzatok által nyilvánosságra hozott információk alapján mutatom be.

A RÉSZVÉTELI KÖLTSÉGVETÉS INTÉZMÉNYÉNEK
INDOKAI, FOGALMA, ALTÍPUSAI ÉS NEMZETKÖZI
ELTERJEDÉSE

A részvételi költségvetés alkalmazásának indokai

A részvételi költségvetést bevezető testületek sokféle érvet használnak a kezdeményezés indoklásának alátámasztására, általánosságban azonban három fő irányt különböztethetünk meg az érvelések között (Cabannes, 2018:67).

- A politikai érveket, amelyek (gyakran radikális) politikai jellegű változás ígéretével indokolják a részvételi költségvetés intézményét. A kezdeti, brazil projektek jelentős részénél ez a faktor volt a meghatározó (Sintomer, 2012:18).
- A jobb (ön)kormányzati működéssel érvelő magyarázatokat, amelyek a polgárok és a választott testületek, képviselők közötti erőteljesebb kapcsolatokat emelik ki, mint a jó kormányzás (good governance) feltételét.
- Végül a technokrata érveléseket, amelyek a transzparencia és az erőteljesebb bevonódás, jobb információáramlás miatt a közpénzek hatékonyabb elköltését helyezik előtérbe.

Ez utóbbi két érv erősebben jelenik meg az európai kísérletekben, mint a folyamat demokratikus jellegét, a politikai hatalomgyakorlás demokratizációját hangsúlyozó dél-amerikai

intézményeknél (Sintomer, 2010:1). Jól látható, hogy fenti érvek nem zárják ki, sőt a legtöbb esetben erősítik is egymást. Annak viszont kiemelt jelentősége lehet a részvételi költségvetés megtervezése és végrehajtása, illetve a sikerességének értékelése során, hogy a kezdeményezők melyik aspektusból, milyen érvrendszerrel, milyen indokok mentén vezették be az innovációt.

A politikai változást hangsúlyozó érvelések esetében általában kiemelt jelentőséggel bír a deliberatív elem, ami erőteljesebb aktivitást vár a polgároktól és a résztvevőktől. A fővárosi részvételi költségvetések közül ezt a legerőteljesebben a VIII. kerület modellje hangsúlyozza, amely kevésbé a források elosztására, elosztásának transzparenciájára, vagy a helyi önkormányzat munkájának támogatására koncentrálna, mint magára a folyamatra, a helyi polgárok közötti interakciók erősítésére helyezi a hangsúlyt (Gosztonyi, 2021:25-26).

A bevezetést megelőző évektől függetlenül a fővárosi kerületi részvételi költségvetések többsége a gyakorlatban általában más utakon jár, hiszen kevésbé a politikai elem, és így az aktív részvételre alapozott deliberatív folyamat dominál. Ezt a kezdeti szakaszban azonban sok esetben a koronavírus járvány okozta lezárások is magyarázzák.

A hazai vonatkozásokat az egyes önkormányzati projektek tekintetében külön is vizsgálom majd, általánosságban azonban kijelenthetjük a hazai politikuskok, önkormányzati vezetők, civil szervezetek érvelésében is mind egyik fenti aspektus megjelent. A nyilvánosságban leginkább a politikai változást előtérbe helyező és a technokrata (a transzparenciát előtérbe helyező) elem dominált, a szakértői mélyinterjúban azonban Kiss és Oross (2021:8) kutatásai szerint más szempontok kerültek előtérbe. Kiemelik, hogy az egyik leggyakoribb magyarázat egy sok különböző érvet magába olvasztó alapvetően erkölcsi, mint gyakorlati megalapozású indoklás volt, amely a közösségi döntések legitimitációját a polgárok bevonásában, jobb informálásban és az ilyen módon is erősebb közösségépítésben találja meg.

Az érvelések mögött ugyanakkor számos kevésbé nyíltan felvállalt tényező is szerepet játszott a részvételi költségvetések bevezetése kapcsán. Ilyen szempont volt például, hogy a hazai részvételi költségvetések értékelésekor, hogy a 2019-es önkormányzati választáson sok fiatal, a politikába elsőként belépő képviselő-jelölt indult, és szerzett mandátumot, így számukra különösen lényeges érv volt, hogy a részvételi innovációk a politikai és szervezeti kísérletezések terepei is lehettek – szemben a jogi, pénzügyi és helyi szokások által erősen kötött önkormányzati működéssel (Oross–Kiss, 2021:4). Végül (bár természetesen ez az érv nem a nyilvánosságnak szólt), de nem utolsósorban a helyi politikusok a saját, illetve mozgalmuk erőteljesebb beágyazottságát, így végső soron több szavazót reméltek a helyi polgárok erőteljesebb bevonásától, a kapcsolati hálójuk növekedésétől.

A részvételi költségvetés fogalma

Az alábbiakban röviden összefoglalom, hogy a szakirodalmi források (Cabannes, 2003:10-22) alapján melyek azok a definíciós elemei a részvételi költségvetésnek, amelyek a helyi verziók diverzitása ellenére állandónak bizonyultak az elmúlt évtizedekben. Általánosságban az alábbi öt elemet tekinthetjük a részvételi költségvetés fogalmi elemeinek, a jelen tanulmányban én is az alábbi jellemzőknek megfelelő intézményeket tekintem részvételi költségvetésnek:

- Egy választott, önkormányzatisággal rendelkező testület által végrehajtott,
- rendszeresen visszatérő, de legalább évente megismétlődő folyamat,
- amely során deliberatív vita keretében,
- a helyi polgárok pénzügyi döntéseket hozhatnak a helyi forrásokról, és
- utólagosan is értékeli az eredményeket (Sintomer, 2010:1).

Bár a szakirodalomban ettől eltérő megközelítések is találhatóak (Gonçalves, 2018:5), elemzésemben megkülönböztetem a részvételi költségvetést azoktól a részvételi formáktól,

amelyekben a helyi polgároknak lehetőségük van ugyan befolyásolni az adott önkormányzati testület által megalkotott költségvetést, ez a döntésük azonban korlátozott, mivel nem egy elkülönült pénzösszeg felett döntenek autonóm módon, hanem a helyi költségvetés-tervezési folyamatba kapcsolódnak be, alapvetően konzultatív jogokkal.

Álláspontom szerint ugyanis éppen az a jellegzetessége különbözteti meg és emeli ki a részvételi költségvetést az állampolgárok bevonásának más technikáitól, hogy a résztvevők autonóm szereplőként dönthetnek, és az önkormányzat optimális esetben csak a szervezője, adminisztratív háttere, sőt egyes esetekben csak végrehajtója a polgárok döntésének. Emiatt az egyes helyi kezdeményezések fejlettsége kapcsán is érdemes lehet majd vizsgálnunk, hogy milyen arányban valósultak meg olyan projektek, amelyek nem álltak összefüggésben a választott testületek munkájával, terveivel, vagyis mennyiben állt a saját lábára az intézmény.

A részvételi költségvetés altípusai

A részvételi költségvetés egy alig néhány évtizedes múltra visszatekintő intézmény, ezért nem csak a konkrét megvalósulási formái sokrétűek, de a szakirodalom is nagyon szerteágazó módon tesz kísérletet a tipizálásukra (Wampler, 2007; Schneider–Busse, 2019; Geißel, 2015). Az alábbiakban ezért csupán néhány, a fővárosi példák kapcsán relevanciával bíró jellegzetesség alapján mutatom be, hogy milyen főbb altípusokról beszélhetünk, főként Sintomer (2010) hat főbb típust kijelölő munkája alapján. Cabannes (2005) egy jóval komplexebb, 18 szempontot vizsgáló keretrendszert alkotott, amelyből csak néhány főbb szempontot emelek ki. A részvételi költségvetés alanya és tárgya tekintetében három nagy csoportot különböztethetünk meg (Cabannes–Lipietz, 2018:67-68):

- A legelterjedtebb alfajt, amely területi (elsősorban regionális, városi, városrészi) alapon szerveződik, és amelybe a hazai kezdeményezések nagy többsége tartozik.
- A tematikus alapon működőket, amelyet

a költségvetés tárgya (például közlekedés, oktatás, gazdaság, lakhatás) határoz meg. Ezen alfaj nagyban hasonlít a közösségi tervezésre, amely a magyar gyakorlatban is ismert, megkülönböztető jegye ugyanakkor a résztvevők ügödöntő szerepe a közösségi tervezés konzultatív jellegű részvételi jogaihoz képest. A hazai példák közül Zugló 2018-as kísérleti projektjét sorolhatjuk ide, amely a kerület egy városrészét vona be egy részvételi költségvetéshez hasonló projektbe, a helyi mobilitás témakörében.¹

- A harmadik, legkritikább altípus a részvételi költségvetés alanyai alapján szerveződik, és a leggyakrabban szociális alapon, főként hátrányos helyzetű csoportokat (etnikai, vallási kisebbségek, nők, fiatalok, idősök) céloz. Az egyik legizgalmasabb kezdeményezés például a franciaországi Poitou Charentes régióhoz kötődik, amelynek a regionális költségvetését megvitatják a terület középiskoláiban (Talpin-Wojcik, 2010). Ez utóbbi típus tiszta formájában egyelőre kevés helyen jelent meg Magyarországon, a francia példához hasonló, diákokat célzó kezdeményezésre azonban találunk példát.²

A fenti modellek azonban a legtöbb esetben vegyes formában jelennek meg, ez jellemző a hazai kísérletekre is, elég csak a fővárosi szintű részvételi költségvetés kategóriára (Zöld, Esélyteremtő, Nyitott Budapest) gondolnunk, amelyek tematikus alapon is meghatározták a részvétel irányát.³

A VIII. kerületi részvételi költségvetés koncepciója és végrehajtásának módja pedig a hátrányos helyzetű csoportokra fordít kiemelt figyelmet például azáltal, hogy ügyel a résztvevők által választott küldöttek nemi, szociális arányára, illetve felveti, hogy a jövőben akár el is térhetnek az egy személy - egy szavazat elvétől a szociálisan hátrányos helyzetű csoportok javára⁴, és a Fővárosi Közösségi Költségvetési Tanácsa is hasonló alapokon épül fel: „*A tanácsba budapestiek jelentkezhetnek, illetve a sérülékeny társadalmi csoportok képviselői érdekében civil szervezetek*

is ajánlhatnak tagokat. A jelentkezők köréből sorsolással úgy választjuk ki a tanács tagjait, hogy nemre, életkorra, iskolázottságra, lakhelyre a tanács összetétele megfeleljen a fővárosi népességen belüli arányoknak.”⁵ Az eredetileg 60 főre tervezett tanácsban, amely az ötletek szűrésével központi szerepet játszik a fővárosi részvételi költségvetés megvalósításában 14 főt sorsoltak ki a sérülékeny társadalmi csoportokat képviselő civil szervezetek delegáltjai közül, amely tényleges, közel 25%-os befolyást jelent a folyamatra.⁶

Ahogy láhattuk, a részvételi költségvetést megalapozó érvek között kiemelt helyen szerepelnek a deliberatív demokrácia fogalomrendszerébe tartozó magyarázatok, ezért a deliberatív vita mélysége, minősége, illetve a bevont polgárok döntési jogköre szerint is megkülönböztethetünk altípusokat (Sintomer, 2012). A szakirodalmi megközelítések sokszínűsége és az egyes megjelenési formák gyakran vegyes jellege miatt az alábbiakban csak a legjelentősebb formákra, és a megkülönböztető jegyeikre térek ki.

- Részvételi demokrácia - a klasszikus forma a Porto Allegre-i modell: A modell kezdő lépése, hogy a lehető legalacsonyabb, szomszédsági szinten ülnek össze tanácskoznia a résztvevő polgárok, akik küldöttest választanak egy tanácsba, amely meghatározza a rendelkezésre álló anyagi keret elköltésének főbb szabályait (például egyes speciális területek, projekt-típusok közötti arányok). Ezután, szintén minél alacsonyabb szintről beérkeznek a különböző projekt-ötletek, amelyekről végső soron, viták és szavazások során a küldöttek, vagy maguk a polgárok döntenek, így kialakítva egy prioritási sorrendet. A tanács ezután implementálja a döntést a város költségvetésébe, amelyet a helyi önkormányzat köteles a szavazás alapján végrehajtani, sőt, általában egy külön testület alakul, amely felügyeli, ellenőrzi a végrehajtást. Jól látható, hogy bár számos elem megjelenik a fővárosi részvételi költségvetésekben (leginkább talán a VIII. kerületi részvételi költségvetés hasonlít rá) a Porto Allegre-i modellből, tiszta formájában sehol nem ta-

lálható meg egyelőre. Ez önmagában nem probléma, hiszen a brazíliai kezdeteknek számos olyan faktor ágyazott meg, amelyek nagy mértékben eltérnek sok részvételi költségvetés társadalmi környezetétől, elég csak az erős szociális és antikorrupciós motívumra gondolnunk, amely hosszú időn át kivételesen erős igényt generált a közösségi részvétel új formájára (Sintomer, 2016). Másrészt azt is ki kell emelnünk, hogy a világban számos sikeres alfaja alakult ki a részvételi költségvetésnek, amelyek szintén sok tekintetben eltérnek a Porto Allegre-i modelltől. Az alábbiakban Sintomer és szerzőtársai nyomán röviden összefoglalom a kezdetitől eltérő néhány típust, előre bocsátva, hogy a gyakorlatban legtöbb esetben vegyesen jelennek meg.

- **Közösségi fejlesztési modell (Community-Development):** A közösségi fejlesztési modell leginkább abban tér el a Porto Allegre-i, alapvetően alulról építkező modelltől, hogy erőteljesebb szerepet kapnak benne a szervező, illetve a folyamatban részt vevő civil szervezetek, illetve a helyi önkormányzati szereplők - legyen szó a tervezésről, illetve a végrehajtásról. Így nagyobb esély van például a hátrányos helyzetű csoportok bevonására, sok múlik ugyanakkor a civil szervezetek szervezői teljesítményén, ami jóval kevésbé jelenik meg a klasszikus modellben. A hazai részvételi költségvetések nagy része kapcsán felismerhetjük a modell okozta előnyöket és kihívásokat, főként, ha bár nem sorolható egyértelműen ebbe az altípusba, a Fővárosi Önkormányzat részvételi költségvetés esetén, amely nagyon komoly előkészítő munkát igényelt Hivataltól és sok civil szervezet vett részt benne, de éppen emiatt kevésbé jelent meg benne a klasszikus modell alulról felfelé építkező logikája.
- **Polgárhözeli demokrácia (Proximity Democracy) és Részvételi Modernizáció (Participatory Modernisation):** A főként Európában elterjedt polgárhözeli, vagy szomszédsági demokrácia modelljében

a helyi önkormányzat települési, illetve településrészi szinten vitatja meg a felmerülő, főként fejlesztési kérdéseket, a lakosok ugyanakkor csupán konzultatív jogosítványokkal bírnak a folyamatban. A hazai jogszabályi környezet közmeghallgatásaihoz lehetne hasonlítani a modellt, a legtöbb esetben ugyanakkor egy jóval gyakoribb és intenzívebb fórumot kell elképzelnünk. A részvételi költségvetés számos hazai projektje mutatott hasonló jegyeket, ahol vagy formálisan is kevés beleszólást biztosítottak a helyi polgároknak a részvételre, vagy az csupán egy szavazásra korlátozódott, mint például a VII. kerület első próbálkozása. Örömteli ugyanakkor, hogy több kerületben, így a VII.-ben is az egyre mélyebb részvételt igénylő modellek felé indultak el. A Fővárosi Önkormányzat projektjét is összességében ebbe az altípusba sorolhatjuk (Oross, Kiss, 2021:8). A részvételi modernizáció a folyamat anyagi részére, a költségvetés megalkotásának, illetve végrehajtásának, valamint azon belül egyes nagyobb projektek átláthatóságára helyezi a hangsúlyt. Mindkét altípusban közös, hogy teljes mértékben az önkormányzat dominálja, kevebb teret hagyva a polgároknak, illetve a helyi civil szervezeteknek.

- **Neokorporatista modellek:** A neokorporatista modellek legfőbb jellemzője, hogy egy, vagy több külső szereplőt von be az önkormányzat, helyi polgárok, helyi civil szervezetek klasszikus hármasa mellé. Ezek a szereplők jellemzően a részvételi költségvetésben elkölthető források biztosítói (például nemzetközi szervezetek, civil szervezetek, de akár a regionális vagy nemzeti kormányzatok is), akik ezért cserében beleszólási jogot kaphatnak a részvételi költségvetés folyamatába. A modellre jó példa a zuglói mobilitási projekt⁷, amelynek keretében egy külső forrásból valósították meg Törökőr városrészben közlekedési ügyekkel kapcsolatos fejlesztéseket – a helyi lakosság erőteljes bevonásával.

A részvételi költségvetés elterjedésének folyamata

Az első részvételi költségvetést 1989-ben hozták létre a brazíliai Porto Alegre-ben, amelyet egy kezdeti kísérletező fázis követett 1999-ig. Az első tíz évben néhány dél-amerikai nagyváros átvette ugyan a modellt, a főbb keretek azonban még kialakulóban voltak. A második szakaszban elsősorban Brazíliában indult fejlődésnek a részvételi költségvetés, közel 150 város vezette be a helyi döntéshozatalba. Ekkor már megjelentek különböző variációk, de a séma egységes maradt (Cabannes-Lipietz, 2018:67-69). Az igazi áttörést azonban az ezredforduló hozta meg, amely során világszerte terjedésnek indult a részvételiség új formája. Elsősorban Európában és Észak-Amerikában kapott nagy lendületet az innováció, de az utóbbi 15 évben Afrikában és Ázsiában is egyre több helyen kísérleteznek vele (Sintomer 2012; Schneider–Busse, 2019, Pautsch, 2017). Kelet-Európában a 2010-es évektől indultak el az első projektek (Mikuš et al., 2021). A visegrádi négyek országaiban az első kezdeményezés, amely a részvételi költségvetés minden fogalmi elemének megfelelt, a lengyelországi Sopot városában indult útjára (Klimovský et al., 2021). 2019-ig a régióknk összes államában találunk kísérleteket a bevezetésre, főként a nagyobb városokban volt jellemző az érdeklődés az innováció iránt, Magyarország azonban annak ellenére maradt el a nemzetközi trendtől, hogy a szomszédos országokban több magyarlakta településen is elindultak projektek (Boc, 2019).⁸

KÍSÉRLETEK BUDAPESTEN A 2019-ES ÖNKORMÁNYZATI VÁLASZTÁSOKAT MEGELŐZŐEN

Az alábbiakban három kezdeményezést mutatok be röviden, amelyek a 2019-es önkormányzati választások után elinduló részvételi költségvetések előfutárának, illetve korai megvalósulásának tekinthetők.

XIX. Kerület (Kispest)

A kispesti önkormányzat 2016-ban vezetett be Magyarországon elsőként olyan részvételi innovációt, amely megfelelt a részvételi költségvetés definíciós elemeinek (Dias, 2018:137). Lényeges, és a projekt fenntarthatósága szempontjából fontos körülmény volt, hogy a polgármester a 2014-es programjában⁹ is ígéretet tett a bevezetésére, és 2019-ben ismét szerepeltette a választási ígéretei¹⁰ között a részvételi költségvetés folytatását.

A „közösségi költségvetés” néven elinduló kezdeményezés a korábbi próbálkozásokhoz képest ugyanis előre meghatározott szabályok szerint, a polgárokat ügydöntő szerepbe helyezve, évente visszatérő módon vonta be őket a döntéshozatalba. A bevezetés politikai kontextusa is jelentőséggel bír, a kerület vezetése választási ígéretét teljesítve vezette be az új intézményt, amely ilyen módon komolyabb legitimációval bírt. Az is erősítette az új intézmény szervesülését, hogy a modell kidolgozásán egy helyi képviselőkből és civilekből álló munkacsoport dolgozott (Merényi, 2020a:23).

Az első próbálkozás alkalmával a helyi lakosok még csak az önkormányzat által meghatározott négy projekt közül választhattak minden körzetben, a későbbiekben viszont ugyanakkor a résztvevők csak a saját maguk által benyújtott ötletek közül választhattak. 2019 után több változtatásra is sor került a folyamatban, előtte azonban egy meglehetősen korlátozott modelltől beszélhetünk, amely leginkább a részvételi modernizáció modelljébe sorolható (Sintomer, 2010).

XIV. Kerület (Zugló)

A másik kezdeményezés a Párbeszéd párthoz köthető, amely szintén szerepeltette az MSZP-vel közös országgyűlési választási programjában a részvételi költségvetés intézményét¹¹, ami azonban ennél fontosabb, a Karácsony Gergely pártelnök által (2014 és 2019 között) vezetett Zugló önkormányzata 2018-ban elkezdett egy projektet a kerület Törökőr városrészén, amely a legfontosabb elemeit tekintve a részvételi költségvetés kísérleti projektjének tekinthető.¹²

A következő okok miatt ugyanakkor mégsem felelt meg maradéktalanul a projekt a részvételi költségvetés alapkövetelményeinek (Cabannes-Lipietz, 2018), illetve más, tágabb definícióval dolgozó szakirodalmi források alapján (Sintomer, 2010) a részvételi költségvetések neokorporatista modelljei közé sorolható.

A kísérleti projektben Zugló Önkormányzata a kezdeményezés partnerei között szerepelt ugyan, és sok tekintetben segítette a folyamatot, viszont nem az önkormányzat a folyamat koordinátora, hanem a civilekből álló Törökőr Tanácsadó Testület, amely a magasabb társadalmi részvétel irányába ható tényező. Az ugyanakkor, hogy nem önkormányzati forrásokból, hanem egyszeri európai uniós támogatásból valósult meg, a neokorporatista modellekre jellemző. Fontos restrikció volt még, hogy a polgárok csak mobilitással összefüggő, vagyis alapvetően közlekedési jellegű beruházásokról dönthettek, illetve az utánkövetésen túl nem volt szó a projekt folytatásáról, vagy ciklikus jellegéről, így a részvételi költségvetés egy újabb alapkritériumának hiányát kell megállapítanunk.¹³

XXII. Kerület (Budafok-Tétény)

A harmadik hazai kezdeményezés a XXII. kerület önkormányzatához kötődik, amely 2019 nyarán a 115/2019 (VI.20). számú határozatával döntött a közösségi költségvetés elindításáról. A kezdeményezés megfelelt a részvételi költségvetéssel szemben támasztott alapkövetelményeknek. Az intézménnyel részleteiben a későbbiekben foglalkozunk, két fontos aspektusát lehet érdemes kiemelni. Az egyik lényeges tényező, hogy bár a részvételi költségvetés alapvetően a baloldali ellenzéki pártok (LMP, MSZP-PM) programjaiban szerepelt, Budafok-Tétényben kormánypárti vezetésű kerület indította útjára az első próbálkozást.

Ez a részvételi költségvetés intézménye szempontjából kifejezetten örömteli fejlemény volt, hiszen segítheti kivonni az intézményt a pártpolitikai csatározások frontvonalából, ha mindkét oldalhoz tartozó önkormányzati vezetők alkalmazzák azt.

A másik fontos szempont a bevezetés időpontja, hiszen nem nehéz észrevenni, hogy a négyéves ciklus legvégén, az önkormányzati választás előtt néhány hónappal vezették be a részvételi innovációt, ami több beleszólást ígért a lakosoknak a kerület ügyeibe. A 2019 októberi választás eredményének ismeretében (312 szavazattal győzött a kormánypárti színekben induló polgármester, döntetlen közeli eredmény a képviselő-testületben) valószínűsíthetjük, hogy a várható szoros eredmény miatt kampányszempontok is közre játszhattak a döntés meghozatalában. Ez ugyanakkor nem jelent problémát, sokkal inkább lehetőséget, amelyen keresztül a politikai elit is érdekeltté tehető a részvételi innovációk bevezetésében (Oross-Kiss, 2021:6).

Természetesen nem tudhatjuk, hogy a részvételi költségvetés ötlete mennyiben járult hozzá ahhoz, hogy újraválasztották a kerületi polgármestert, az eredmény tükrében az mindenképpen örömdetes, hogy a kezdeményezés működtetése már nem csupán egy szakértői javaslat, hanem egy választási kampányígéret teljesítését kell, hogy jelentse az öt éves ciklus alatt. A részvételi költségvetés bár ilyen módon a helyi politika és a helyi közbeszéd tárgya lesz, egy pozitív foratókönyv megvalósulása esetén ugyanakkor ez éppen, hogy ki kell, hogy emelje a helyi adminisztráció számos eleme közül. Mivel kampányígéret volt, ezért az ellenzék még nagyobb hangsúllyal figyeli a megvalósulását, és akár több cikluson át tartó presztízskérdéssé is válhat, hogy a kerületi vezetés mekkora részvétel mellett milyen projekteket valósít meg.

A megnövekedett figyelem már a választást követő néhány hónapban is tetten érhető volt¹⁴, az azonban szerencsére nem látszik, hogy a lebonyolítás körüli viták magát az intézményt diszkreditálnák, hiszen a kormánypárti vezetés számára presztízskérdés a kezdeményezés sikere, a helyi baloldali ellenzék pedig már csak azért sem utasíthatja el ab ovo az új intézményt, mivel a pártjaik több helyen is a részvételi költségvetés bevezetését ígérték, vagy már a gyakorlatban is kísérleteznek vele.

A RÉSZVÉTELI KÖLTSÉGVETÉS A HATÁLYOS ÖNKORMÁNYZATI NORMÁK TÜKRÉBEN

Bár a hatályos joganyag nem szól kifejezetten a részvételi költségvetésről (Oross–Kiss, 2021:7), a törvényi lehetőség Magyarországon is régóta nyitva áll minden önkormányzat előtt, hogy demokratikusabbá tegye a költségvetés megalkotásának folyamatát, amelyre az önkormányzati törvény általános felhatalmazást is ad (Fazekas, 2008:5): „A képviselő-testület szervezeti és működési szabályzatában határozza meg, mely önszerveződő közösségek képviselőit illeti meg tevékenységi körükben tanácskozási jog a képviselő-testület és bizottsága ülésein, továbbá azoknak a fórumoknak a rendjét (község-, várospolitikai fórum, városrész tanácskozás, falugyűlés stb.), amelyek a lakosság, az egyesületek közvetlen tájékoztatását, a fontosabb döntések előkészítésébe való bevonását szolgálják. Ezek állásfoglalásáról és az ott felmerült kisebbségi véleményekről tájékoztatni kell a képviselő-testületet.” (Mötv. 53. § (3)).

A törvény tehát kifejezetten előírja a képviselő-testület számára, hogy az önkormányzat klaszszikus intézményei és fórumai mellett közvetlenül is konzultáljon a helyi polgárokkal, és vonja be őket a fontosabb döntések meghozatalába. A jogszabály a fenti példálózó felsorolás mellett külön is nevesíti az évente legalább egy alkalommal megtartandó közmeghallgatásokat, amelyek során az érdeklődőknek lehetőségük van kérdezni és javaslatokat tenni (Mötv. 54. §). Külön említést érdemel, hogy a szöveg mindkét helyen nem csupán a helyi lakosokat, hanem a helyi civil szervezeteket is nevesíti, mint a közügyek eldöntésébe bevonandó önálló szereplőket, amelyre a részvételi költségvetés szakirodalma is kiemelten hivatkozik (Oross–Kiss, 2021:6; Baiocchi, 2001; Beauvais-Baechtger, 2016), mint a helyi közösség akaratképzésében, önszerveződésében fontos katalizátor szerepet betöltő intézményekre.

A jogalkotó ugyanakkor alapvetően puha szabályokkal próbálja biztosítani a polgárok közvetlen érdekérvényesítési lehetőségeit, hiszen az egyeztető fórumokon megjelenő többségi és kisebbségi álláspontoknak csupán kommunikálását írja elő a képviselő-testület felé, amelyekre a köz-

meghallgatások esetében tízenöt napos válaszadási határidőt ír elő a testület számára (Mötv. 54. §).

Ahogy erre korábban is utaltam, a polgárok által meghozott döntés kötelező ereje, illetve a visszatérő jelleg és az erőteljesebb szabályozottság a fő különbség a részvételi költségvetés, illetve az egyéb fórumokon hozott döntések között.

Nem csupán az önálló önkormányzatoknak lenne lehetősége az intézmény bevezetésére, hiszen amennyiben a társult képviselőtestületek költségvetését teljesen nem egyesítjük, a saját hatáskörben maradó rész felett önállóan dönthetnek (Mötv. 56. § (2)). A településrészi önkormányzat esetében ez az önállóság jóval korlátozottabb (Mötv. 61. § (2), 62. §), de az önkormányzat támogatása esetén kellő rugalmassággal számukra is lehetővé tehető, hogy a polgárok ilyen módon vegyenek részt a döntésekben.

A részvételi költségvetés fejlődésének jelen, korai szakaszában kiemelt jelentőséggel bír az intézményesülés jogi eszközökkel való támogatásának, egyes esetekben kikényszerítésének a kérdése. Vajon segíti-e a fejlődését, elterjedését, ha kötelező erővel írjuk elő az alkalmazását, illetve szabályozzuk a folyamat legfontosabb részleteit. Ebből a szempontból érdemes lesz figyelniünk a lengyel példára, amely 2009-től kötelező elemként írta elő a részvételi költségvetés alkalmazását. Az azóta eltelt idő egyelőre nem elegendő mélyebb következtetések levonására, két jelenléte ugyanakkor mindenképpen megfigyelhetünk.

Egyrészt komoly különbségek jöttek létre a törvényiszöveg bizonytalanságai miatt az egyes helyhatóságok között a végrehajtásban, ami nagy valószínűséggel a hazai önkormányzatok számára is egy valós veszély lenne egy hasonló szabályozás esetén. Másrészt viszont a részvételi költségvetések törvényileg megállapított minimumösszege (a teljes költségvetés 0,5%-a) meghaladja szinte az összes kísérlet által érintett forrásokat (Mikuš et al., 2021:172). Amennyiben az állam plusz források mellett vezetne be hasonló Magyarországon, az véleményem szerint nagyot lendíthetne a koronavírus-járvány miatt nemzetközi és régiós összehasonlításban is kifejezetten óvatos hazai kezdeményezéseken.

A RÉSZVÉTELI INNOVÁCIÓK KEZDETI NEHÉZSÉGEI MAGYARORSZÁGON

Mielőtt a következő részben rátérnénk az egyes fővárosi projektek 2019 utáni történetére, érdemes röviden áttekinteni, hogy milyen tényezők okozhatták, hogy nem csak globális és európai szinten (Sintomer, 2018), hanem a régió többi országához képest is (Klimovský et al., 2021; Mikuš et al., 2021) lemaradtunk a demokratikus részvételi innovációk (Bozóki–Hegedűs, 2018; Sipos–Reszkető, 2019; Pállinger, 2016, Benedek, 2017), azon belül is a helyi önkormányzati testületek új típusú részvételi intézményeinek területén, ez ugyanis segíthet kontextusba helyezni a 2019 utáni kezdeményezéseket. Hangsúlyozandó azonban, hogy e megállapítások jobbára több évszázados szerves fejlődési evolúción átesett országok gyakorlatához mért vélemények, másrészt a 2019-es önkormányzati választásokat követően a központi és a lokális kormányzás politikai színezetében beálló eltérések is szerepet játszhatnak a negatív vélemények kialakulásában. A dolgozatnak nem célja az egyértelmű állásfoglalás, mindössze ezen vélemények bemutatására szorítkozik, hozzá téve, hogy e tárgykörben eléggé limitáltak is (s jobbára nem kedvezőek) a megjelent publikációk.

A részvételi költségvetésre koncentrált szerzők több tényezőnek tulajdonítanak jelentőséget a kérdés kapcsán. Elsőként a jogi szabályozás hiányát nevesítik, amely nem teszi kötelezővé a részvétel intenzívebb formáinak alkalmazását (Merényi, 2020a). Ahogy azt több ország példája mutatja, ez kétségkívül lehet egy útja a részvételi költségvetés meghonosításának, ugyanakkor a legtöbb sikeres modell törvényi kötőerő nélkül alakult ki, sőt egy jogszabályi kötelezettség teljesítése a „részvételiség erősítése” címszó alatt a meglátásom szerint is szembe menne az intézmény céljával és eredeti szellemével.

Az viszont kétségtelen, hogy a (köz)politikai környezet mindenképpen kulcs tényező a kérdésben. Merényi főként az önkormányzati jogkörök (főként 2010 utáni) korlátozására, il-

letve a források (2006 óta folyamatos) elvonására tér ki bővebben, amelyek valóban komoly tényezők lehetnek a kérdésben. A forráshiány miatt „a megszavazott költségvetés gyakran módosul, sokszor új bevételek, elnyert pályázatok, vagy a zárszámadás után az előző évi maradványösszegek képezi a fejlesztések alapját. A részvételi költségvetés gördülékeny működéséhez ebből kell egy olyan összeget elhatárolni, ami mellett a testület és a polgármester programjának megvalósítására is marad tér” (Merényi, 2020b). Lényeges azonban arra is utalni, hogy a magyar önkormányzatok 2014-ig bezárólag teljes körű adósságkonszolidációban részesültek, majd az általuk ellátott, korábban a központi kormányzattól leosztott feladatok jelentős része is visszakerült az államhoz.

A 2011-2014-es konszolidáció ugyan pénzügyileg jobb helyzetbe hozta az önkormányzatokat, ám a források szűkössége az önkormányzati alrendszer vélhetően örök jellemzője marad. Jelinek véleménye szerint az önkormányzati pénzügyek esetében a koronavírus nyomán bekövetkező elvonások és gazdasági nehézségek, amelyeket ráadásul természetes, de súlyosan negatív demográfiai folyamatok is súlyosbítanak (Jelinek, 2020), tovább csökkentették a tervezhetőséget, a rendelkezésre álló kereteket, és az önkormányzati vezetők energiáinak egyre nagyobb részét a költségvetési egyensúly fenntartása kötötte le (Gosztonyi, 2021).

Általános, és egyben érthető tendenciának tekinthető, hogy a legtöbb önkormányzati vezető tartózkodott tőle, hogy egy olyan nagy volumenű, anyagi és emberi erőforrást lekötő kísérletbe fogjon, mint a részvételi költségvetés, ha közben intézmények működését kell racionalizálnia, adott esetben önkormányzati munkavállalókat elbocsátva, ami a 2000-es évektől a 2010-es évek közepéig napi valóság volt a legtöbb helyhatóság számára. A kérdést tovább bonyolíthatják a politikai viták, mivel a helyi ellenzék több helyen¹⁵ azzal kritizálta a megszorításokat bevezető polgármestert, hogy ha embereket küld el, önkormányzati szolgáltatásokat szűkít, vagy épp ingatlanokat ad el, akkor semmi szükség nincs a részvételi költségvetéshez hasonló kísérletekre, „osztogatásra”.

Egy másik aspektusa a fenti kérdéskörnek, hogy az állami feladatok átstrukturálása nyomán az egyre több jogkört, intézményt átadó önkormányzatok ezáltal olyan, a helyi közéletben meghatározó civil szereplőkhöz kapcsolódó viszonya is gyengült, mint például korábban egy iskola igazgatója, vagy akár a tanári kara, akik meghatározó szereplői voltak a lokális politikának. 2010 után viszont például a rendkívül erősen központosított tankerületi rendszerben már nem a helyi önkormányzattal, hanem a központi közigazgatás helyi vezetőjével álltak napi kapcsolatban. Ez a 2010 után újra-centralizált államháztartási alrendszerre automatikusan vetődik, ám a forrásellátásban is új dimenziók nyíltak (például: Faluprogram, Modern Városok Program).

Szintén fontos szempont volt az erős civil szféra, valamint a részvételiességgel kapcsolatos tapasztalat és szakértelem hiánya, illetve általában az állampolgári aktivitás alacsonyabb szintje, amely a rendszerváltás óta megfigyelhető (Merényi, 2020a).

A közintézményekbe vetett bizalom alacsony szintje és a kiugróan gyenge társadalmi részvétel a rendszerváltozás óta jellemzi a magyar közállapotokat. Ennek az oka több szerző szerint főként a Kádár-rendszer örökségben keresendő, ami ugyanakkor önmagában még nem magyarázza a többi kelet-európai posztkommunista országhoz képest is elképesztően gyenge társadalmi részvételt a rendszerváltás eseményeiben. Tölgyessy Péter szerint ezt paradox módon a rendszerváltást megelőző időszaknak a más szocialista államokhoz viszonyított relatív jó gazdasági és szabadabb társadalmi helyzete magyarázza (Tölgyessy, 2016).

A magyar önkormányzati rendszer 1989 és 2010 közötti története távlatosan egy a fenti narratívának megfelelő folyamatos visszarendeződést jelent egy decentralizáltabb modell felől, amelyben az önkormányzatok relatíve erős hatáskörökkel és autonómiával rendelkeztek, egy centralizált modell felé, amelyben a központi kormányok fokozatosan gyengítették a helyhatóságokat (Tölgyessy, 2014). Az egyre több for-

rást és hatáskört elvonó intézkedések a 2011-es önkormányzati törvénnyel, és az egészségügyi majd a közoktatási intézmények folyamatos központi irányítás alá vonásával folytatódtek.

Nem pusztán különböző kormányzati politikák összeadódásáról beszélhetünk, hanem egy olyan kölcsönhatásról, amelyben a helyi közösségek az őket gyengítő kormányzatokkal osztoznak a felelősségben. E helyütt két aspektust emelnék csupán ki, amely jól jelzi a probléma mértékét. Az első a helyi népszavazások elképesztően alacsony száma, amely egy másik, bevett jogintézmény kapcsán is jól jelzi, hogy a választópolgárok alig kívántak közvetlenül beleszólni az őket közvetlenül érintő döntések meghozatalába, a megvalósult helyi népszavazások is az esetek túlnyomó részében egy őket közvetlenül hátrányosan érintő beruházás elleni akciók voltak, tehát egyfajta végső védekezés-ként alkalmazták őket, és jóval kevésbé alakították aktívan a helyi politikát (Radics, 2019).

A második szempont az önkormányzati rendszer átalakításának társadalmi fogadtatása, amellyel kapcsolatban sem a választók, sem az általuk választott tisztségviselők (főként azok a polgármesterek, akik a reform idején maguk is parlamenti képviselők voltak, és megszavazták az új törvényt) gyakorlatilag érdemi alternatívát nem mutattak fel. Jelen tanulmány keretében nem célom sem az új önkormányzati, sem a közoktatási, vagy egészségügyi rendszer értékelése, a témánk szempontjából ugyanakkor úgy gondolom, mindenképpen jelzésértékű, hogy azok a közösségek, amelyek a rendszerváltás óta rengeteg energiát, figyelmet és nem utolsósorban pénzt áldoztak kórházai, iskoláik fenntartására, színvonalának emelésére, jelentősebb ellenállás nélkül tudomásul vették, hogy a jövőben rendkívül korlátozott ráhatásuk lett a helyi közügyek e kiemelt területeire.

A fentiek alapján sajnos már kevésbé meglepő, hogy nemhogy a nyugati demokráciák többségével, hanem gyakorlatilag az összes EU-tag kelet-európai országgal ellentétben 2016-ig Magyarországon egyetlen sikeres példa sem volt a részvételi költségvetés intézményének meghonosítására.

E tanulmány érdemi közleményei egy elsődleges keretet biztosítanak a további kutatásokhoz, amelyben a mélystruktúrák (finanszírozás, önkormányzati feladatellátás) is előtérbe kerülnek, s a tanulmányban citált jobbára negatív vélemények állításai más szerzők téziseivel is kiegészülnek.

JEGYZETEK

- ¹ <https://mizuglonk.hu/sunrise/>
- ² https://k.blog.hu/2021/09/13/jatszva_tanulni_a_demokraciat ; <https://egyensulyintezet.hu/hogyan-ujitsuk-meg-a-demokraciat/>
- ³ <https://otlet.budapest.hu/>
- ⁴ <https://reszvetel.jozsefvaros.hu/site/document-s/J%C3%B3zsefv%C3%A1rosi%20r%C3%A9szv%C3%A9tel%20k%C3%B6lts%C3%A9gvet%C3%A9s%20-%20koncept%C3%B3.pdf>
- ⁵ Ld.: <https://otlet.budapest.hu/oldal/bovebben-a-reszveteli-koltsegvetesrol>
- ⁶ Ld.: <https://otlet.budapest.hu/hirek/budapestiek-bol-allo-tanacs-donott-az-otletek-szavazhatosagarol>
- ⁷ <https://civitas-sunrise.eu/neighbourhoods/zuglo-toe-roekor-budapest-dashboard?cn-reloaded=1>
- ⁸ Ld. például Kolozsvár (<http://rregs.reviste.ubbcluj.ro/index.php/2013/06/01/participatory-budgeting-in-cluj-napoca/>), Székelyudvarhely (<https://szoljbele.udvarhely.ro/a-program-celjairol/>), Nagyszombat (<https://dunaszerdahelyi.sk/pentektol-szavazhatunk-arra-mit-tamogasson-regionkban-megyere>) részvételi költségvetéseit.
- ⁹ Polgármesteri program 2014. https://www.gajdapeter.hu/polgarmesteri_program_2014.pdf
- ¹⁰ Gajda Péter Polgármesteri program 2019. https://www.gajdapeter.hu/Polgarmesteri_program_2019.pdf
- ¹¹ A Párbeszéd miniszterelnök-jelöltjének programja, 55. o.: https://parbeszedmagyarorszagert.hu/files/public/mindenki_szamit_2.0.pdf
- ¹² Lásd bővebben: <http://sunrise.mizuglonk.hu/>
- ¹³ <http://mizuglonk.hu/wp-content/uploads/TTT-M%C5%B1k%C3%B6lts%C3%A9si-kerekek-2017.-dec.7..pdf>
- ¹⁴ Lásd. például: <https://blog.atlatszo.hu/2020/01/fidesz-kozeli-cegek-profitálnak-budafok-teteny-reszveteli-koltsegvetesi-programjan/> vagy <https://merce.hu/2019/11/18/a-budafoki-ellenzek-mandatumuk-visszaadasara-szolította-fel-az-arulo-kepviseletet/>
- ¹⁵ Ld. például <https://www.heol.hu/kozelet/helyi-kozelet/reszveteli-koltsegvetes-helyett-elveteli-keszult-az-egri-fidesz-szerint-2244492/>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benedek István (2017): Sodródó magyar demokrácia. A politikai részvétel és a választói magatartás zavarai. *Jel – Kép*, No. 3., 17–34.
- Baiocchi, Gianpaolo (2001): “Participation, activism and politics: The Porto Alegre experience and deliberative democratic theory”, *Politics and Society* Vol 9, No 1, 43–72.
- Beauvais, Edana – Baechtiger, Andre (2016): Taking the Goals of Deliberation Seriously: A Differentiated View on Equality and Equity in Deliberative Designs and Processes, *Journal of Public Deliberation* 12(2).
- Boc, Emil (2019): The development of participatory budgeting processes in Cluj-Napoca. *Transylvanian Review of Administrative Sciences* 58: 38–51.
- Bozóki András – Hegedűs Dániel (2018): An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization* 25 (7): 1173–1189.
- Cabannes, Yves (2003): *Participatory Budgeting and Municipal Finance: Base document*, Porto Alegre, Red URBAL N°9, Porto Alegre
- Cabannes, Yves (2005): *Participatory Budgeting: Conceptual Framework and Analysis of its Contribution to Urban Governance and the Millennium Development Goals*. Working paper. Cuaderno de trabajo (140). Urban Management Programme / UN-HABITAT, Quito, Ecuador.
- Cabannes, Yves – Lipietz, Barbara (2018): Revisiting the democratic promise of participatory budgeting in light of competing political, good governance and technocratic logics. *Environment and Urbanization*. 2018: 67-84
- Chwalisz, Claudia (2020): Introduction: Deliberation and new forms of governance. In: *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*. Paris, OECD Publishing.
- Dias, Nelson (2018): *Hope for democracy: 30 Years of Participatory Budgeting*. Worldwide. Faro: Epopeia Records. https://www.oficina.org.pt/uploads/7/0/6/1/70619115/hope_for_democracy_-_digital.pdf
- Farrell, David – Curato, Nicole – Dryzek, John S. – Geißel, Brigitte – Grönlund, Kimmo – Marien, Sofie – Niemeyer, Simon – Pilet, Jean-Benoît – Renwick, Alan – Rose, Jonathan – Setälä, Maija (2019): *Deliberative Mini-Publics: Core Design Features*. Centre for Deliberative Democracy and Global Governance. working paper 2019/5. Canberra, Centre for Deliberative Democracy and Global Governance.

- Fazekas Mihály (2010): *Résztvételi költségvetés – A demokratikus döntéshozatal erősítésének lehetősége önkormányzatok számára*. Budapest, Védegylet.
- Geißel, Brigitte (2015): „Dialogorientierte Beteiligungsverfahren: Wirkungsvolle oder sinnlose Innovationen? Das Beispiel Bürgerhaushalt“, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 46 (1), pp. 151- 165.
- Gerwin, Marcin (2018): *Citizens' Assemblies. Guide to democracy that works*. Krakko, Open Plan Foundation
- Volker, Vorwerk – Maria, Gonçalves (2018): *Statusbericht, Bürgerhaushalt in Deutschland (2014 – 2017)*, Bundeszentrale für politische Bildung Servicestelle Kommunen in der Einen Welt von Engagement Global Bundesnetzwerk Bürgerschaftliches Engagement (BBE) https://www.buergerhaushalt.org/sites/default/files/9_Statusbericht_Buergerhaushalt.pdf
- Gosztonyi Márton – Merényi Miklós (2020): Józsefváros Részvételi Költségvetése Konceptió (2020. június) 1-20. <https://www.eltereader.hu/media/2021/12/BJPSZ-2021-kulonszam-v3b-web.pdf>
- Gosztonyi Márton (2021): Ez nem a részvétel kora - A Budapest VIII. kerületi részvételi költségvetés története 2020-ban, *Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle* 3: Tematikus különszám 6-31.
- Jelinek Csaba (2020): „Gúzsba kötve táncolunk.”: Zsugorodás és a kontroll leszivárgásának politikai gazdaságtana magyarországi középvárosokban. *Szociológiai Szemle*, Vol. 30., No. 2., 115–136.
- Klimovský, Daniel – Junjan, Veronica – Nemeč, Juraj (2021): Selected Factors Determining the Adoption and Use of Participatory Budgeting in Central and Eastern Europe. *Slovak Journal of Political Sciences*, 21(2), 230-255.
- Merényi M. Miklós (2020a): *A részvételi költségvetés esélyei*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung. https://www.fes-budapest.org/fileadmin/user_upload/dokumentumok/pdf-dateien/A_reszveteli_koltsegyetes_eselyei_20200210.pdf
- Merényi M. Miklós (2020b): *Mit mutatnak az első tapasztalatok?* Blogbejegyzés. https://k.blog.hu/2020/11/12/reszveteli_koltsegyetes_mit_mutatnak_az_első_tapasztalatok
- Mikuš, Dalibor – Brix, Richard – Šmatlánek, Daniel (2021): Specifications of Participatory Budgeting in Visegrad Group States and Possible Implementations for Slovakia. *Slovak Journal of Political Sciences*, 21(2), 161-185.
- OECD (2020): *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*. Paris, OECD Publishing.
- Oross Dániel – Kiss Gabriella (2021): More than just an experiment? Politicians arguments behind introducing participatory budgeting in Budapest. *Acta Politica*. 10.1057/s41269-021-00223-6.
- Pállinger Zoltán (2016): *The Uses of Direct Democracy in Hungary* Paper presented at the ECPR 2016 Generals Conference Section 16, Panel P097: Direct Democracy and Online Political Participation
- Pautsch, Arne (2017): The Assumed Crisis of Representative Democracy and the Role of Citizen Participation in Germany. *European Public Mosaic (EPuM). Public Administration School of Catalonia*, No. 1., 18–25. pp.
- Radics Katalin Adél (2019): *Referendum locale: A helyi népszavazások gyakorlata és kihatásai*. Megjelent: Új Nemzeti Kiválóság Program 2018/2019 pp. 45-56
- Schneider, Busse (2019): „Participatory Budgeting in Germany. A Review of Empirical Findings”, *International Journal of Public Administration*, 42(3), 259-273, <https://doi.org/10.1080/01900692.2018.1426601>.
- Sintomer, Yves – Herzberg, Carsten – Röcke, Anja (2010): Porto Alegre nach Europa?“, in: Sintomer, Y./Herzberg, C./Röcke, A. (Eds.): *Der Bürgerhaushalt in Europa – eine realistische Utopie?*, Wiesbaden 2010, pp. 31-53
- Sintomer, Yves – Herzberg, Carsten – Allegretti, Giovanni – Röcke, Anja (2012): *Participatory Budgeting Worldwide*. URL: https://www.buergerhaushalt.org/sites/default/files/downloads/LearningfromtheSouthParticipatoryBudgetingWorldwide-Study_0.pdf
- Sipos Márta – Reszkető Petra Edina (2019): *Budapest Participatory Budget, case study report* https://www.participativni-rozpo_cet.cz/wp-content/uploads/2019/03/REPORT_BUDAPEST-PB.pdf
- Talpin, Julien – Stéphanie Wojcik (2010): “Deliberating Environmental Policy Issues: Comparing the Learning Potential of Online and Face-To-Face Discussion on Climate Change, *Policy & Internet*: Vol. 2: Iss. 2, Article 4, Illetve: Id.: <https://participedia.net/case/24>
- Tölgnyessy Péter (2016): Politika mindenekelőtt. Jog és hatalom Magyarországon. In: Gajduscheck György – Jakab András (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA TK JTI. 17–42. pp.
- Tölgnyessy Péter (2014): *Válság idején teremtett mozdíthatatlanság*, Társadalmi Riport, Budapest, MTA TK
- Wampler (2007): “A Guide to Participatory Budgeting.”, in: Shah, A. (Ed.) *Participatory Budgeting*, The World Bank, doi:10.1596/978-0-8213-6923-4, pp. 21-54.
- Zódi Zsolt (2017): Jog és Jogtudomány a Big Data korában. *Állam- és Jogtudomány*, No. 1., 95–114.